

УДК 398.8::78.031.4:780.8.087:780.614.331::78.071.1/.2] (477.86)
orcid.org/0000-0003-1273-0281; doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vas.20.2019.10618>

ТВОРЧИЙ ПОРТРЕТ СЛАВЕТНОГО СКРИПАЛЯ (ПАМ'ЯТІ СЕРГІЯ ОРЛА)

Ярема ПАВЛІВ

*Львівська національна музична академія ім. М. Лисенка,
кафедра музичної фольклористики,
вул. О. Нижанківського, 5/53, Львів, Україна, 79005,
тел.: 067 296 87 50; e-mail: yarkomuzyka@ukr.net*

Висвітлено творчий шлях Заслуженого артиста України, відомого скрипаля-інтерпретатора карпатського, загальноукраїнського та різнонаціонального фольклору, композитора, педагога, організатора музичної справи на Прикарпатті Сергія Степановича Орла (1952–2017). Окрім біографічних фактів з життя і творчого становлення музиканта, охарактеризовано його виконавську манеру і на прикладах вибраних авторських творів окреслено основні риси індивідуального композиторського стилю.

Ключові слова: гуцульська інструментальна музика, Сергій Орел, оркестр народної музики «Аркан», інтерпретатор, стиль, скрипка, мелос, танець.

Минуло понад два роки, як відійшов у вічність музикант, універсальні музичні здібності котрого як віртуозного виконавця, композитора, імпровізатора, аранжувальника, художнього керівника, педагога, музично-громадського діяча упродовж майже п'яти десятиліть поєднувались в одне, цілісне, мотивоване творче самовираження. Мова йде про Сергія Орла (1952-2017), видатного скрипаля, заслуженого артиста України, засновника і художнього керівника оркестру народної музики «Аркан» (сьогодні *Муниципальный оркестр народної музики «Аркан» Сергія Орла*), маестро, котрий плідно розвивав сферу української народної професійної інструментальної та вокальної музики на теренах Прикарпаття. Світове визнання (Сергій Орел два роки поспіль – у 1992 і 1993 – нагороджувався титулом “людина року в галузі музики” та був занесений Кембріджським центром знаменитостей до списку світових авторитетів у Королівську енциклопедію) поєднувалося з пошаною та розумінням вагомості його діяльності співвітчизниками.

Актуальність дослідження універсальної творчої діяльності музиканта, який нещодавно пішов із життя, є беззаперечною як природна реакція на непоправну втрату, а також як бажання “скласти вінок пам'яті” маестро у вигляді спроби розгляду періодів його життєдіяльності і музикознавчого та виконавського аналізу окремих творчих напрацювань. Актуальність посилюється відсутністю розгорнутих дослідницьких студій щодо мистецьких досягнень С. Орла у сфері українського музичного фольклоризму.

Багатоаспектна творчість маестро за його життя висвітлювалась журналістами, мистецькими оглядачами, колегами та поціновувачами українського фольклору. Більша частина цих публікацій носить характер хронікального опису музичних подій в регіоні, області, Україні та за її межами, пов'язаних з іменем С. Орла і його мистецьким колективом. Менша частина дописів присвячена самому Сергію Орлу, його музичній родині та заснованому й керованому ним оркестру народної музики “Аркан”. Серед них згадаємо статті “Політ Орлів” Г. Халак [9], “Скрипаль рівня абсолют” С. Пискуляк [6], “Концертно-виконавська діяльність оркестру “Аркан” в контексті розвитку українського народно-інструментального мистецтва” П. Дрозди [2]. Спроба дослідження творчої діяльності С. Орла з позицій визначення його як інтерпретатора і популяризатора національного фольклору належить доценту кафедри виконавського мистецтва ПНУ ім. В. Стефаника, скрипалю-методисту Ю. Волощуку, який у статті “Професійна реконструкція фольклору у творчості скрипаля Сергія Орла” [1] порушив питання щодо напрямів професійної діяльності митця, особливостей його виконавського стилю та втілення “виконавського фольклоризму” в авторських доробках композитора. Біографічні відомості про життєтворчість С. Орла знаходимо у мініатюрних творчих портретах “Струни душі маестро” [3] і “Пісня як друге крило Аркана” [4], написаних дружиною Любов'ю Орел до першої і другої збірок “Вибраних творів С. Орла, та у статті “Скрипка – його доля” Олексія Ровенка [7], опублікованої у третьому томі творів композитора. Додамо, що після передчасної смерті прикарпатського віртуоза з'явилося чимало некрологічних повідомлень в обласній пресі, а також вийшли у світ короткометражні документальні фільми, з-поміж яких: “25 березня” як посв'ята С. Орлу від учня Валерія-Жоржа Цимбалюка, “Сергій Орел – любов на все життя. 40 днів без Маестро” та “Життя після життя” авторства знаної надвірнянської журналістки Лариси Іроденко.

Із перерахованих публікацій лише дві – Ю. Волощука та П. Дрозди – є науково-дослідницькими. Нашою спробою науково осмислити механізми композиторської творчості С. Орла є стаття “Втілення українського народного пісенного та інструментального мелосу в творах Василя Барвінського та Сергія Орла”, надрукована у числі 4 (30) за 2018 р. щоквартальника “Українська музика” ЛНМА імені М. В. Лисенка (с. 108-119). На базі результатів музично-текстологічного аналізу струнного квартету “Для молоді” В. Барвінського і низки оркестрових п'єс С. Орла нами виявлено фольклорні ознаки і розглянуто своєрідні художньо-естетичні якості цих творів, також охарактеризовано методи обох композиторів щодо опрацювання ними фольклорного матеріалу.

Метою даного міні-дослідження є розглянути з етномузикознавчих позицій зразки основних жанрів Орла-композитора в контексті його виконавської і художньо-організаційної діяльності. Відповідно до поставленої мети вирішуються наступні завдання: описати середовище, в якому формувався скрипаль, у тому числі в музичних навчальних закладах; визначити роль спадкоємних родинних традицій у виборі інструмента і професійного напрямку, пов'язаного з народно-інструментальною культурою; охарактеризувати виконавський стиль С. Орла як соліста-скрипаля і художнього керівника; на окремих його авторських творах дослідити механізми його композиторської творчості, що включають аранжування, обробки та авторські музичні композиції; виявити специфіку скрипково-виразових засобів, набутих у процесі виконавства, які С. Орел використовував у своїх композиторських партитурах.

Зростаючи у регіоні з давніми фольклорними, зокрема музичними, традиціями та швидко формуючись як професійний скрипаль широкого світогляду, музикант вбирав сокровенне з “криниці чистої води”¹ народних джерел, щиро пройнявся ним та щедро збагатив репертуарний фонд національної культури особистими творчими доробками. На сьогоднішній день відомо близько 3200 напрацювань музиканта, серед яких – власні вокальні та інструментальні твори, чисельні оркестрування українських народних пісень і зразків троїстої музики², натхненні інтерпретації відомих фольклорних і композиторських мініатюр, аранжування танцювальних музичних творів різних національних культур, церковні хорові твори, авторська музика до дитячих вистав і театральних постановок, жанрові п’єси для скрипки з оркестром. Відомо також, що Сергій Орел мав звичай щедро дарувати найдорожчим гостям спеціально створені експромтом нотні рукописи, не залишаючи собі оригіналу.

Звернемося до постаті цього музиканта з погляду на його творчий шлях, особливості індивідуального виконавського та композиторського стилю.

Народився Сергій Степанович Орел 25 березня 1952 року в мальовничому, розташованому на межі Покуття і Гуцульщини місті Коломия, у сім’ї вчителя хорового співу, мультиінструменталіста і актора Степана Адамовича Орла.

Рід Орлів, що походить із села Борщівка Хмельницької області, віддавна пов’язувався з музикою, адже дідусь Сергія Степановича, Адам Орел, у 1939 році розстріляний енкаведистами, був знаним весільним скрипалем-самоуком. Степан Орел, навчаючись у Кам’янець-Подільському інституті культури і мистецтв (на той час Кам’янець-Подільський технікум), оволодів грою на багатьох музичних інструментах, серед яких найвагомніше місце займала скрипка. Будучи під час Другої Світової війни на фронті мінометником, Степан Адамович потрапив до німецького полону, з якого вирвався і продовжував воювати. Акордеон “Weltmeister”, який випадково знайшов Степан Орел в окопі, через деякий час став першим музичним інструментом для його сина Сергія.

Після війни Степан Адамович переїхав до Коломиї, де познайомився зі своєю майбутньою дружиною Олександрою. Присвятивши себе педагогіці, він довгий час вчителював у середній школі № 10, керував хором і вчив дітей гри на різних музичних інструментах, також диригував сільськими аматорськими хорами. Відкривши у собі згодом талант драматичного актора, він від 1967 р. брав участь у театральних постановках Першого Коломийського драматичного театру (зараз Коломийський академічний обласний український драматичний театр ім. І. Озаркевича), корифеями якого були Оксана Затварська та Василь Симчич.

Заповітною мрією, проте, була для Степана Орла скрипково-виконавська діяльність, мотивована бажанням продовжити родинні традиції скрипкового професіоналізму, успадковані від батька Адама – сільського скрипала. Побачивши у свого сина яскраво виражені музичні здібності, Степан Адамович не вагаючись віддав шестирічного Сергія на навчання до Коломийської Філії Вищого Музичного Інституту ім. Лисенка, заснованої Станіславом Людкевичем 1921 року (тепер дитяча музична школа №1), у клас скрипки директора Матвія Рузічнера.

¹ Цей вислів практикував М. Колесса для визначення зразків традиційної музики.

² Троїста музика (буквально – потроєна або потрійна музика чи потрійний скрипаль) – кількість музикантів від двох до п’яти і більше, тобто число три є синонімом слова багато. Детальніше див. : Специфіка українського народного інструментального багатоголосся // Н. Супрун-Яремко. Музикознавчі праці. – Рівне : Возень, 2010. – С. 354-362.

Авторитетний викладач академічної скрипкової гри, Матвій Якович Рузічнер, спрямовував зусилля своїх вихованців на формування універсальної скрипково-виконавської школи, конкретизованої такими складовими, як правильна постава усього тіла і рук скрипаля, вироблення аплікатурної та артикуляційної бази, вільне володіння штриховою технікою, виразовими прийомами вібрато, глісандо та ін. Як неодноразово наголошував Сергій Орел, найбільше Матвій Якович звертав увагу своїх учнів на якість звуку та чистоту інтонування. Одночасно в класі М. Рузічнера навчалися майбутні відомі скрипалі Петро Терпелюк (1941-2012) та Дмитро Біланюк (1953 р. н.), вихідці із традиційного гуцульського (Д. Біланюк) та покутсько-гуцульського (П. Терпелюк) середовищ. Створюючи здорову конкуренцію один одному, троє ще дуже молодих музикантів загорілись мотивацією “йти вперед”, можливо, ще й не усвідомлюючи, що надалі стануть впливовими професійними виконавцями – інтерпретаторами народної, зокрема гуцульської, музики (зазначимо, що Петро Терпелюк розпочав навчатися в музичній школі у віці дванадцяти років, тому впродовж одного року проходив навчальну програму за два роки).

Визначаючи творчий потенціал і рівень гри своїх вихованців, Матвій Рузічнер підбирав відповідну для них програму, а найталановитіших спонукав змалечку опановувати складні твори світової скрипкової класики. Безумовно, до найталановитіших належав і не високий зростом, худорлявий Сергій, що під пильним оком свого викладача, котрий “заставляв грати Баха звуком рівним, немов би органом”, почав ще на тричвертному інструменті студіювати партити і сонати для скрипки соло Й.С. Баха, каприси П. Роде та Н. Паганіні, концерти М. Бруха, Г. Венявського та інших композиторів. Наполеглива і клопітка робота сприяла досягненню Сергієм Орлом високопрофесійного володіння звуком і блискучої виконавської техніки – якостей, котрі, помножені на вроджену експресивність та інтерпретаторський хист, зумовлювали беззаперечний високий рівень його гри як соліста.

Бурхлива, максималістська вдача іноді може зіграти неочікувану для того, хто нею володіє, роль, особливо у підлітковому віці, коли серце переповнене почуттями, що прагнуть стрімко вирватись угору і перебувати в надхмарному польоті. Так, у чотирнадцятирічному віці, наснажений художньою літературою та радянським патріотичним кінематографом, а радше, жагою пригод, Сергій Орел прийняв спонтанне рішення стати матросом, поклав свою скрипку в піч і спалив її “до останнього кілочка”! Почувши це, батько не повірив “хлопчачому гумору” аж до моменту, поки сам не помітив у печі тліючий жар на залишках скрипки... Довго приходив до себе, та все ж зумів переконати сина змінити своє рішення і не відмовлятися від скрипкового майбутнього!

А час і дійсно вже був слухний для самовизначення та цілеспрямованих дій. Зарекомендувавши себе у музичній школі винятково обдарованим учнем, котрий по-своєму сприймав дещо формалізовані вимоги академічної музичної освіти, Сергій Орел відповідав на запит цих вимог блискучими імпровізаціями, часто за умов повної відсутності нотного матеріалу щодо обраної теми (в такому стилі могли відбуватися його академ-концерти із загального фортепіано), мав завжди оцінки “відмінно” і після закінчення школи отримав від викладачів пораду вступати до музичного училища. Будучи у прекрасній виконавській формі, з належною музично-теоретичною базою, Сергій Орел 1965 року вступив до

Івано-Франківського музичного училища ім. Дениса Січинського у клас скрипки Теофілії Ковалик.

Роки навчання в Івано-Франківську були наповнені активними творчими пошуками талановитого студента Орла, котрий вже на той час здійснював спроби у написанні “своїх” музики. Виходячи на нові щаблі академічного виконавства, він прагнув вільніших форм музикування, зокрема імпровізування та гри “на слух”. Зацікавився скрипаль і народною музикою усної традиції, котра до сьогодні в Україні зберігає власні автентичні риси і, з погляду на зразки інструментального її відтворення, в сучасній Україні найактивніше функціонує на території Гуцульщини, Покуття, Буковини, Закарпаття та Бойківщини. Будучи невід’ємною частиною важливих, зокрема весільних, обрядів, ця музика впродовж століть передається з покоління до покоління усним шляхом її практичними знавцями і репрезентантами – професійними народними інструменталістами. Коломийщина, край Сергія Орла, особливо славиться своїми традиціями народного музикування, високим виконавським рівнем весільних капел, репертуар яких базується на архаїчному мелосі рідної етнокультури. Отже не дивно, що Сергій Орел, дідусь якого був сільським весільним скрипалем, не пропускав жодної нагоди почути народних виконавців, щораз більше відчуючи свою генетичну спорідненість із високохудожніми зразками національного фольклору.

Гуцульщина добре відома музичними династіями, діяльність яких є зразковою у жанрах традиційної музики і формує локальне мистецьке середовище. Село Мишин, розташоване у Коломийському районі Івано-Франківської області, славиться династичними мистецькими родинами та їхніми видатними представниками, які презентують гуцульську музику на світових концертних сценах. Сергій Орел, нащадок народного музиканта Адама Орла із козацького Поділля, легко знайшов спільну мову з трохи старшими від нього, вже знайомими вихідцями з гуцульських музичних родин с. Мишин – Василем Попадюком (1940-1991), неперевершеним мультиінструменталістом, автором композицій на народні теми, одним із кращих концертуючих сопілкарів світу, та з Михайлом Тимофіївим (1944 р. н.), майстром народних флейтових інструментів, блискучим виконавцем на них, фольклористом і педагогом, – котрі, як і вище згадувані Петро Терпелюк і Дмитро Біланюк, є зразковими виконавцями, що поєднують в собі знавців і практиків рідної їм усної традиції з фаховим академічним досвідом “консерваторського” музиканта. Невдовзі Сергій Орел поруч з ними утверджуватиме новий стиль професійного відтворення фольклору у формі авторських, базованих на народній музиці, концертних оркестрових композицій, але перед тим пройде інтенсивну, із строгими вимогами, школу сільського народного музиканта на запрошення до весільних капел своїх старших побратимів.

Так, перший свій досвід традиційного народного музикування Сергій Орел здобув, граючи у весільній капелі разом із Михайлом Тимофіївим і цимбалістом Василем Миронюком, перейнявши від них рясно орнаментований гуцульський стиль та базовий весільно-обрядовий репертуар традиції с. Мишин і довколишніх сіл. Цінною для молодого скрипаля була також практика гри у весільній капелі Василя Попадюка, котрий був нещадним до помилок ще молододосвідченого в даній формі музикування колеги, чим сприяв кристалізації його особистого “почерку” в гуцульській манері гри, а також розумінню основних виконавських принципів у весільній капелі. Відзначимо, що між музикантами відбувся

взаємний творчий обмін, адже Сергій Орел, винятково обдарований скрипаль, відразу сприйняв стиль народного виконавства, вирізняючись темпераментом, емоційно наповненим звучанням скрипки, лідерськими якостями, необхідними для скрипаля-капельмейстера. Тому, здобувши неабияку популярність у колі досвідчених народних інструменталістів, регулярно грав з ними на весіллях, у ресторанах та під час різноманітних концертних виступів.

Тогочасне керівництво музичного училища не толерувало участь студентів у подіях, що виходили за рамки навчального процесу, а самовільна діяльність його вихованців прирівнювалась до самодіяльності, за що таких студентів строго карали. Інформація про успіхи студента-третьокурсника Орла у сфері народного весільного та ресторанного музикування була сприйнята різко і, після категоричної відмови припинити грати на весіллях, він був звільнений “за нехтування вимог навчального процесу”. Цей момент, у свою чергу, сприяв самоідентифікації Сергія Орла – вже не приниженого студента, а цілеспрямованого, вольового музиканта, здатного до самоорганізації, котрий пов’язує власне майбутнє з дорогою своєму серцю музикою. Колеги скрипаля правильно оцінили ситуацію, розуміючи, що без “народної весільної консерваторії” його становлення як гуцульського скрипаля було б неможливим. За порадою Михайла Тимофіїва, Сергій Орел подався в Дрогобицьке музичне училище, де відразу був зарахований на навчання у клас знаного викладача Михайла Штепури. 1971 року він закінчив училище з відзнакою та готовністю розпочати професійну діяльність артистом Гуцульського ансамблю пісні і танцю Івано-Франківської філармонії, де на нього вже чекало місце скрипаля-соліста і керівника оркестрової капели.

Заснований 1939 року відомим українським композитором та культурним діячем Ярославом Барничем (1896-1967), цей професійний колектив на той час мав у своєму штаті оркестр народних інструментів, учасники якого були здатні привносити в репертуар зразки автентичного гуцульського фольклору, адаптуючи їх до професійного виконання ансамблем у концертно-сценічних умовах. Творча робота в колективі увінчувалась успіхом та супроводжувалась знайомствами із непересічними артистами – носіями національного фольклорного надбання. Одне із таких знайомств було знаковим для Сергія Орла – із солісткою ансамблю Любов’ю Білінкевич, його майбутньою дружиною.

Симпатія невдовзі перейшла у щире кохання і увінчалась одруженням Сергія Орла із Любов’ю Білінкевич. Відтоді творчий тандем почав утверджуватися з новою силою, відзначаючись не лише тембровою єдністю жіночого голосу із скрипковим звучанням, а й спорідненістю духовно-світоглядних цінностей, котрі були покладені в основу всієї їхньої подальшої життєдіяльності. Час одруження був для Сергія Орла початком його цілеспрямованої та успішної праці збирача та аранжувальника фольклорних першоджерел, які, в свою чергу, стали поштовхом і до написання музикантом своїх власних творів.

Заріччя, рідне село Любові Білінкевич, є одним із центрів гуцульської народної творчості, яке часто ще називають співочим або “найспівочішим селом Заріччям”. Вперше почувши у відтворенні своєю дружиною, її ріднею та односельчанами численні мелодії, інструментальні награвання, пісні й гуморески, Сергій Орел захопився оригінальністю, багатством їх літературного та музичного вираження, дотепністю, образно-жанровою влучністю. Ретельно записував зразки заріччю фольклорної традиції, проймаючись її інтонаційними, мелодичними, ритмічними

та вербальними особливостями. Перший же “збирацький сеанс” приніс творчі плоди, адже Сергій Орел оркестрував записані в Заріччі косарські наспіви і ввів їх до репертуару Гуцульського Ансамблю (твір дотепер у репертуарі колективу). Невдовзі народились авторські твори музиканта – “Колискова” для голосу з народним оркестром та “Фантазія на теми гуцульських народних мелодій” для скрипки з народним оркестром (1970-ті рр.), у яких вміло поєднуються авторські мелодії зі зразками пісенного та інструментального фольклору.

За два роки наснаженої роботи в Гуцульському Ансамблі (1971-1973) музикант зарекомендував себе не лише блискучим солістом, а й добрим керівником та організатором, здатним очолювати колективи і вдосконалювати їхній професійний рівень. Враховуючи це, управляючі культурою чини (управління культури облвиконкому) запропонували йому посаду художнього керівника Будинку культури села Сопів Коломийського району, де організаторську роботу доводилося поєднувати із педагогічною у сільській музичній школі. Невдовзі Сергія Орла перевели до Коломиї, де він працював музичним керівником міського будинку вчителя, викладачем дитячої музичної студії цього закладу, а також солістом гурту “Коломияни”. Набутий за три роки роботи на Коломийщині педагогічний та організаторський досвід був передумовою для втілення масштабного і омріяного музикантом задуму створити свій самобутній оркестр.

Переїхавши 29 вересня 1977 року разом з дружиною в селище Делятин Надвірнянського району, Сергій Орел став директором дитячої музичної школи і, незважаючи на дуже молодий вік, заслужив довіру викладацького колективу. Того ж року музикант зумів організувати нову концертну одиницю – “Аркан”, до складу якого увійшли перші дев'ять учасників-ентузіастів. Символічною стала перша п'єса, написана Орлом для ансамблю, – обробка гуцульського танцю Аркан. Вона започаткувала накопичення репертуарного фонду оркестру (тепер відомо близько 3 000 творів), знаменуючи появу нового, Орлівського стилю оркестрування, вираженого імпровізаційно збагаченим тематизмом партії солюючої скрипки, основним фактурним навантаженням на струнну групу (скрипка-соло, три партії скрипок, альт, віолончель, контрабас), сопілковою та цимбальною “второю” мелодією, акордово-гармонічною функцією баяну (іноді баяну з акордеоном), також ритмічним рисунком барабану з бубном, що підкреслює характерні риси мелодії.

Базований на оркеструваннях Сергія Орла, невеликий оркестр вже через рік здобув почесне звання “народного” і брав участь у районних, обласних, республіканських концертах, представляв Гуцульщину і Прикарпаття на конкурсах і фестивалях народних колективів, завжди повертаючись переможцем. Інтенсивну гастрольну діяльність “Аркан” поєднував із концертами у рідному Делятині та районному й обласному центрах, презентуючи щедру фольклорне надбання національної культури. Повноцінною репертуарна скарбниця оркестру “Аркан” не могла б бути, якби поруч із інструментальними композиціями не виконувались вокальні твори – опрацьовані для голосу (сопрано) Любові Орел гуцульські співанки-ладканки, українські народні пісні, а згодом авторська музика Сергія Орла, покладена на віршові тексти поетів Надвірнянщини, зокрема на слова відомої української поетеси, педагога, громадського діяча Ірини Яцури (1946-2004) та члена Національної спілки письменників України, відомого поета Нестора Чира (1939-2014). Якщо керівництво оркестром, виконання основних сольних партій та організаторську роботу здійснював засновник колективу Сергій Орел, то сольні вокальні партії, побудову концертних сценаріїв і словесні фрагменти виступів – співзасновниця і солістка оркестру дружина Любов Орел.

Виконавська манера оркестру “Аркан” є відзеркаленням індивідуального творчого бачення його засновника і художнього керівника, котрий забезпечував репертуарну базу колективу своїми авторськими творами, обробками зразків народної музики, оркеструваннями відомих композиторських п’єс на фольклорні мелодії та мініатюр світової класики. Визначивши основним напрямом своєї діяльності музику Карпат, Сергій Орел сформував самобутній яскравий індивідуальний виконавський стиль, виходячи з художньо загостреного інтуїтивного чуття, слухово-спостережливого та візуального досвіду. Загальні риси цього стилю в моторно-танцювальних композиціях або їх фрагментах конкретизуються “запальним” темпераментом, контрастними фактурними, темповими та динамічними градаціями, акцентуацією окремих ритмічних угруповань, артикуляційною виразністю орнаментики, тембровою єдністю оркестрових груп, інтенсивною насиченістю звучання віртуозних, зокрема імпровізаційного викладу, скрипкових solo. П’єси чи окремі епізоди ліричного характеру в інтерпретації Сергія Орла завжди відзначаються спрямованістю на репрезентативне виявлення внутрішньої експресії, темброво насичене кантиленне звучання, пронизане дзвінкістю пролонгованих звуків верхнього регістру, що є характерним для виконання кантилен карпатськими і навіть циганськими скрипалями, також на усвідомлено- широке або стихійно-спалахуюче фразування під час досягнення кульмінаційних вершин.

Основними принципами інтерпретування Сергієм Орлом зразків народної музики є наступні:

- Експонування тем традиційного фольклору з урахуванням жанрово-стильових ознак їхніх першоджерел.
- Варіативно-варіаційний розвиток обраних музикантом тем.

– Органічне поєднання тем різної міри контрастування у межах цілісної, скомпонованої самим С. Орлом, розгорнутої музичної форми.

– Формування багатоголосої музичної фактури, в якій мелодична лінія збагачується трьома або чотирма самостійними тембровими голосами в умовах підголоскової, а інколи імітаційної поліфонії, та фактурно насиченим акордово-гармонічним супроводом.

– Побудова віртуозно розвинених скрипкових каденцій, котрі можуть виконувати функції вступу, зв'язуючої ланки між контрастними темами, розширених модуляційних фрагментів і кульмінаційних зон та темпово й ритмічно довільної коди.

Відзначимо, що у своїх фольклорних композиціях Сергій Орел послуговувався не лише народними темами, а й власними, котрі, будучи близькими до народних і органічно поєднаними з ними, утворюють довершене музичне ціле. Музичні форми творів Орла-композитора визначаються авторським драматургічним задумом. З-поміж них найбільш вживаними є такі:

– Великий варіаційний цикл, в якому розвиткова сутність виявляється не лише в повторюванні однієї теми (скрипкою, сопілкою, кларнетом) з певними інтонаційними й тональними змінами і гармонічним супроводом (альт, віолончель, контрабас, цимбали, баян, ударні), а й в поступовому нарощуванні темпу, аж до максимального вираження віртуозності. Танець Аркан – перший оркестрований Орлом твір для новозаснованого інструментального колективу “Аркан”, в якому яскраво проявилось фактурне і формотворче мислення композитора зі спрямованістю на максимальну репрезентативність соліста і оркестру. Компактні за масштабом “Румунські коломийки”, що базуються на авторському тематизмі, близькому інструментальним награванням “до танцю” румунського походження, створені за принципом традиційного народного інструментального виконавства, щедро на орнаментуку.

– Малий варіаційний цикл, що звучить без темпових змін: мініатюрна п'єса “Файний настрій”, у композиції якої поєднуються козачковий і волошковий тематизми, адаптовані в стилі регтайм, але зі збереженням глибинних зв'язків з інтонаційністю народної музики Карпатського регіону.

– Наскрізна форма в авторській програмній п'єсі “Говерла”, котра охоплює масштабні розділи рапсодійного (вступ, I епізод), коломийкового (II епізод) та арканового (III епізод) тематизмів, що варіаційно розвиваються. Музика вступу вводить слухача в уявну картину гірської величі, що розкривається засобами кількох фраз (двома скрипками), якими ніби змальовуються застигли верхи і таємниче життя на них, про що по-різному “йтиметься” в усіх наступних епізодах твору.

Скрипка - соло

Каденція

У I епізоді “рапсодійність” розгортається трьома спорідненими ліричними темами, індивідуальність яких виявляється різною мірою розспівування (дві авторські скрипкові теми “до слухання”, цитований сопілковий фрагмент гуцульської “музики до співу”) і тембрового забарвлення.

Скрипка

Рапсодійний епізод

ЦИМБАЛИ

СОПІЛКА Solo

У II епізоді варіативно розробляються три коломийкові теми у віртуозному потоці скрипкових груп, альтів, цимбалів та сопілки, звучання яких створює різні настрої – від строго-похмурого до просвітлено-химерного, що асоціюються з фантастичними образами гуцульської міфології.

коломийковий епізод II період, II реч.

Скр. Соло

Скр. I

Скр. II

У суто танцювальному III епізоді домінує імпульсивно-моторний вир засобами чергування двох тем гуцулки (зі скрипково-цимбалевим дуетом наприкінці), що змінюються контрастним “прологом” до аркана і його кульмінаційною “перемогою”, варіативним повторенням якого (з поступовим наростанням динаміки й темпу) у блискучому tutti закінчується вся композиція.

Проста тричастинна форма у вільно інтерпретованому Сергієм Орлом програмному віртуозному творі для скрипки з фортепіано “Жайворонки” Грігораша

Дініку, в якому традиційну будову “вступ – варіаційно повторювана тема – каденція – реприза” С. Орел трансформує в розгорнуту композицію, в котрій перша і третя (скорочена реприза) частини зіставляються з контрастною серединною дойною звуконаслідувального характеру і розгорнутою каденцією. Неповторною у фактурному й тематичному планах є інтерпретація Сергієм Орлом “Жайворонка”, оркестрування теми першої і третьої частин якої визначається триголосою підголосковою і контрастною поліфонією, в котрій діють голоси скрипки-соло (I голос), групи скрипок, альтів, сопілки (II голос), цимбалів (III голос) на тлі ритмічного акордово-гармонічного остинато кларнету, контрабасу, баяну, барабану та бубну. Друга, серединна частина “Жайворонка” (“Дойна”), є натхненним, вільного імпровізаційного стилю авторським винаходом Сергія Орла, в основу якого покладений діалог двох солістів – альтиста (або кларнетиста) і скрипаль, де альтист вільно виконує лірико-меланхолійну тему дойни, а скрипаль імітує спів пташок на тлі тремолоючих струнних і цимбалів. Зазначимо, що народжувана в процесі творчої співпраці художнього керівника та артистів оркестру, скрипкова імітація співу пташок у партитурі зафіксована детальною транскрипцією, зробленою автором статті на базі аудіо-запису гри Сергія Орла та його оркестру, і є зразком-реконструкцією інтерпретаторського бачення будови цієї композиції.

Серед творів фольклорного спрямування є віртуозна п'єса “Святкова хора”, написана С. Орлом для цимбалів у супроводі оркестру. Авторський тематизм витриманий у стилі молдавсько-румунського танцю “Хора” з властивою йому фігуративною моторикою як у цимбальній, так і в скрипкових партіях й стрімкими висхідними пасажами, які пронизують всю п'єсу, немов демонструючи змагання у віртуозності солістів та оркестру. Твір С. Орла “Мамина полька” засвідчує глибинне розуміння автором народно-жанрових ознак польки, виражених у танцювальній мелодиці, прозорому оркеструванні, наближеному до фактури троїстої музики. Конкретно це прослідковується у компактному звучанні голосів акордово-гармонічного викладу трьох партій скрипок, віолончелі, контрабасу, сопілки й цимбалів і акордово-гармонічного супроводу акордеону). “Буковинська” та “Поліська” польки – дві п'єси, в яких музикант інтерпретував й оркестрував мелодії двох регіональних версій одного танцювального жанру. “Ой-ра” – яскрава інструментальна композиція на теми єврейського однойменного весільного танцю, що віддавна побутує на теренах Східної Європи, зокрема, в Литві, Білорусі та Україні. За своєю структурою цей танець наближений до польки зі специфічними ознаками, характерними для українського народного інструментального мелосу, нерідко виконується зі співом на народні тексти і супроводжується вигуками “Ой-ра!” С. Орел звертається до перлин українського фольклору і в “Танцювальній сюїті” – п'єсі для скрипки з оркестром, базованій на знаменитій народній мелодії пісні “Верховино, світку ти наш”, котра інтерпретована музикантом в імпровізаційно-вільному стилі та розширена віртуозними скрипковими каденціями. Зовсім іншими рисами відзначається мініатюра “Осінній романс”, що розкриває сторінку творчості С. Орла - лірика, сповнену темами мрійливо-меланхолійного стану душі.

Висновки. Поставивши за мету розглянути самотутню творчість Сергія Орла з етномузикознавчих позицій і визначивши низку завдань, ми досягли наступних результатів.

Описано сприятливе для формування творчої особистості середовище, конкретизоване наявністю умов для отримання академічної скрипкової

освіти у досвідчених педагогів і водночас для пізнання глибинних традицій інструментального музикування на теренах Покуття і Гуцульщини.

Визначено вирішальну роль діда і батька, спадкоємних народних музикантів, завдяки яким С. Орел сформував себе як скрипаль-виконавець і академічного, і народного напрямів та пішов далі, здійснивши своє покликання як самотній композитор і художній керівник оркестрів народної музики.

Виконавський стиль С. Орла-скрипаля охарактеризовано як такий, що включає ознаки традиційного народного інструментального професіоналізму на академічній основі, збагаченого комплексом індивідуальних стильових ознак, що сприяють репрезентативному виявленню внутрішньої експресії і у віртуозній моториці, і в ліричній кантилені, і у захоплюючій імпровізаційності вільного фантазування.

Композиторська творчість С. Орла конкретизована численними різножанровими і різностильовими напрацюваннями, серед яких обробки й аранжування зразків традиційної етномузики, оркестрування відомих фольклорних і академічних п'єс, власні інструментальні та вокально-інструментальні твори. Останні позначені потужною здатністю композитора щодо відтворення стильових рис певних обраних жанрів, базуючись, зазвичай, не на цитованій народній, а на власного авторства мелодиці, розвинутій у поліфонічну, на акордово-гармонічній основі, оркестрову фактуру. Драматургія творів С. Орла пов'язана із програмним задумом, часто визначеним в їхніх назвах, і виявляється на індивідуальному використанні і тлумаченні народно-обрядових гуцульських, карпатських та загальноукраїнських традицій. В залежності від конкретного задуму композитор укладає музику в певні музичні форми, серед яких зустрічаються, зокрема, малий і великий варіаційні цикли, проста тричастинна та наскрізна форми, тощо. Рідкісний дар мелодиста дозволив С. Орлу вміло поєднувати в межах однієї композиції низку різнохарактерних тем, утворюючи з них структурну цілісність і вибудовуючи на їх основі масштабні кульмінаційні вершини.

Значний комплекс техніко-виразових засобів, що характеризує сольні й оркестрові партії фольклорних творів С. Орла, пов'язаний з універсальним експлуатуванням художньо-звукових можливостей кожного інструмента з орієнтацією на специфіку інструментальних традицій Гуцульщини, сусідніх з нею карпатських та віддалених регіонів, зокрема Покуття, Буковини, Закарпаття, Полісся, Лемківщини та Мараморощини.

Різнопланова творча діяльність видатного музиканта Сергія Орла, що тривала сорок сім років, залишила помітний слід в історії народно-інструментальної культури України. Значні досягнення музиканта як блискучого виконавця, оригінального композитора, педагога, організатора музичної справи на території Карпатського регіону і, частково, України та за її межами, сприяли утвердженню самотнього гуцульського інструментального стилю, утворенню вагомому репертуарного фонду, міжнародному визнанню особистості митця поціновувачами української музики. Наша спроба висвітлити творчий портрет незабутнього музиканта базувалась на інформації, отриманій від рідних С. Орла, які були учасниками і співорганізаторами багатьох його починань, також під час власного спілкування з ним та його колегами. За це – великий уклін усім нині сущим музикантам, котрі підтримували художні ідеї свого керівника, пам'ять про якого завжди буде жити у звучанні його безцінних творів.

Список використаної літератури

1. Волощук Ю. Професійна реконструкція фольклору у творчості скрипаля Сергія Орла. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: мистецтвознавство*. Івано-Франківськ, 2007. Вип. 10–11. С. 240–248.
2. Дрозда П. Концертно-виконавська діяльність оркестру “Аркан” в контексті розвитку українського народно-інструментального мистецтва. *Культуротворча парадигма українського націєтворення*. Івано-Франківськ, 2006. С. 192–198.
3. Орел Л. Струни душі маестро. *Сергій Орел. Вибрані твори том I*. Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2016. С. 3.
4. Орел Л. Пісня як друге крило “Аркана”. *Сергій Орел. Вибрані твори том II*. Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2017. С. 3–9.
5. Павлів Я. Втілення українського народного пісенного та інструментального мелосу в творах Василя Барвінського та Сергія Орла *Українська музика*. Число 4 (30) за 2018 р. Щоквартальник ЛНМА ім. М. В. Лисенка. С. 108–119.
6. Пискуляк С. Скрипаль рівня “Абсолют”. *Народна воля*. 2002. Березень.
7. Ровенко О. Скрипка – його доля. *Сергій Орел. Вибрані твори том IV*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2018. С. 4–8.
8. Супрун-Яремко Н. Специфіка українського народного інструментального багатоголосся. *Н. Супрун-Яремко. Музикознавчі праці*. Рівне: Возень, 2010. С. 354–362.
9. Халак Г. Політ Орлів // Страгора. Львів: Світло й тінь, 1994. С. 121–125.

References

1. Voloshchuk, Yu. (2007). Profesiina rekonstruktsiia folkloru u tvorchoosti skrypalia Serhiiia Orla. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriiia: mystetstvoz-navstvo*. Ivano-Frankivsk, vyp. 10–11, 240–248.
2. Drozda, P. (2006). Kontsertno-vykonavska diialnist orkestru “Arkan” v konteksti rozvytku ukrainskoho narodno-instrumentalnoho mystetstva. *Kulturotvorcha paradyhma ukrainskoho natsiietvorennia*. Ivano-Frankivsk, 192–198.
3. Orel, L. (2016). Struny dushi maestro. In: Orel, Serhii. *Vybrani tvory tom I*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 3.
4. Orel, L. (2017). Pisnia yak druhe krylo «Arkana». In: Orel, Serhii. *Vybrani tvo-ry tom II*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 3–9.
5. Pavliv, Ya. (2018). Vtilennia ukrainskoho narodnoho pisennoho ta instrumentalnoho melosu v tvorakh Vasyliia Barvinskoho ta Serhiiia Orla. *Ukrainska muzyka, Chyslo 4 (30) za 2018 r. Shchokvartalnyk LNMA im. M. V. Lysenka*, 108–119.
6. Pyskuliak, S. (2002). Skrypal rivnia “Absoliut”. *Narodna volia*, Berzen.
7. Rovenko, O. (2018). Skrypka – yoho dolia. In: Orel, Serhii. *Vybrani tvory tom IV*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 4–8.
8. Suprun-Yaremko, N. (2010). Spetsyfyka ukrainskoho narodnoho instrumenta-lnoho bahatoholossia. In: Suprun-Yaremko, N. *Muzykoznavchi pratsi*. Rivne: Vo-zen, 354–362.
9. Khalak, H. (1994). Polit Orliv. *Strahora*. Lviv: Svitlo y tin, 121–125.

Стаття надійшла до редколегії 21.03.2019.

Прийнята до друку 25.09.2019.

CREATIVE PORTRAIT OF PROMINANT VIOLINIST (IN MEMORY OF SERHIY OREL)

Yarema PAVLIV

*Lviv National Musical Academy named after M. Lysenko,
Department of Musical Folkloristics,
5/53 Nyzhankivs'koho str. L'viv, Ukraine, 79005,
phone: +38067 296 87 50; e-mail: yarkomuzyka@ukr.net*

Serhiy Orel (1952–2017) – an outstanding violinist, original composer, Carpathian folklore interpreter, teacher, organizer of musical work, born in Kolomyia in the family of a choral singing teacher and multi-instrumentalist Stepan Orel. He studied at the Lysenko Musical Institute Branch since the age of six years in Matviy Ruzichner's violin class. He proved himself as a gifted improviser, while gaining universal academic violin education. In his student days at D. Sichynsky College in Ivano-Frankivsk he began composing music and orchestrating his favourite classical works. He deeply immersed in folklore, collaborated with well-known Hutsul virtuosos-performers on the flute traditional instruments – Vasyl Popadiuk (1940–1991), Mykhaylo Tymofiiv (1944), violinist Petro Terpeliuk (1941–2012), cymbalist Vasyl Myroniuk. He gained performance experience while serving together with them Huzul wedding ceremonies in a manner aimed at folk authentication and adopted traditional huzul folklore repertoire using oral method. At the time of obtaining higher education at the Kyiv Institute of Culture (specialty of folk bandmaster), S. Orel already had a two-year record of the soloist and bandmaster of the Hutsul song-and-dance ensemble of the Ivano-Frankivsk Philharmonia, as well as the experience of Kolomyia musical bands director. Musician's move to the village of Deliatyn, Nadvirna district of Ivano-Frankivsk region in 1977 became fateful major shift, where he, having taken a position of the musical school director, founded together with his wife – singer Liubov Orel (Bilinkevych) the Arkan orchestra. Having rallied first nine participants he created his music piece – musical adaptation of Arkan Hutsul dance. Subsequently, the entire band's repertory was developing of personal orchestrations and musician's own works. The general features of his orchestral style include the improvisatory enriched themes of the violin-solo part, main texture load on the string group (violin solo, three parts of violin, viola, cello, contrabass), fipple flute and cymbal second parts, accordeon's chordal and harmonic functions, tambourine rhythmic patterns, which highlight melody features. A year later, the orchestra gained "folk" title and represented Hutsul region in contests and festivals taking winner awards. Today, about 3,000 S. Orel's note developments are known, including his own vocal and instrumental works, numerous orchestrations of Ukrainian and multi-ethnic folklore, interpretation of famous composer miniatures, church choral works, author's music for children's performances and theatrical productions, genre music pieces for violins and cymbals with orchestra. The phenomenon of the violin-interpreter had an impact on a style of play of presently municipal Arkan folk music orchestra founded by Serhiy Orel, which represents in complex the creative achievements of its artistic director across different scenes of Ukraine and worldwide.

Keywords: Hutsul folk instrumental music, Serhiy Orel, «Arkan» folk music orchestra, interpreter, style, violin, melos, dance.